

LSSR KGB KOVOS SU ANTISOVIETINIŲ PASIPRIEŠINIMU 1954–1990 METŲ POLITINĖS IR IDEOLOGINĖS PRIELAIDOS

Kristina Burinskaitė

Doktorantė
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
Mob. tel. 8 675 282 56
El. paštas: kristina@genocid.lt

Įvadas

Norint suvokti sovietinės slaptosios tarnybos ideologinį pobūdį ir paaiškinti jos nuožmią kovą su antisovietinėmis jėgomis, kuri truko visą sovietinės okupacijos laikotarpį, būtina grįžti prie šios tarnybos veiklos ištakų ir prielaidų. KGB padėtis totalitarinėje sistemoje buvo ypatinga dėl jam keliamų uždavinių būti komunistų partijos valdžios garantu, padėti partijai įgyvendinti vidaus ir užsienio politikos uždavinius bei vykdyti komunistinę indoktrinaciją. KGB veiklai didelį poveikį darė komunistinė ideologija. Jos postulatai turėjo įtakos čekistų požiūriui į reiškinius, procesus ir įvykius. Tai ypač akivaizdu iš to, kaip saugumiečiai vertino antisovietinio pasipriešinimo priežastis. Jų vartojami terminai, vertinimai ne mažiau svarbūs siekiant suvokti psichologinį, moralinį KGB veiklos pagrindą, išankstinį neigiamą nusistatymą prieš asmenis, dėl įvairių priežasčių neįtikusius valdžiai ir pačiam KGB.

Šis tyrimas aktualus ir naujas tuo, kad istoriografijoje, pirmiausia lietuvių, tiriant KGB veiklą ir ypač represijas, šis priežas-

tingumo momentas neretai praleidžiamas. Kalbama apie fizines represijas, persekiojimus, įkalinimą, psichologinį spaudimą, tačiau ši veikla tėra politinių ir ideologinių KGB veiklos aspektų padarinys ir išraiška. Tad šis tyrimas turėtų prisidėti prie nuodugnesnio sovietinės slaptosios tarnybos ir jos veiklos, nukreiptos prieš kitaminčius, suvokimo ir analizės.

Šio tyrimo chronologinės ribos – 1954–1990 m. 1954 m. balandžio 7 d. buvo įkurtas SSRS KGB padalinys Lietuvoje – LSSR KGB prie LSSR Ministrų Tarybos. Nors kova su sovietinio režimo priešinin-kais vyko nuo 1940 m., po 1954 m. dėl vidaus ir tarptautinių aplinkybių SSKP CK atitinkamai ir LKP CK ir jos kovos su antisovietiniu pasipriešinimu įrankis KGB keičia savo taktiką ir metodus, pasitelkia vis naujus metodus, bet pačios kovos ne-atsisako iki pat 1990 m. Lietuva atkūrė nepriklausomybę 1990 m. ir antisovietinis pasipriešinimas nustojo egzistuoti, nes tikslas buvo pasiektas. Tačiau KGB nenu-traukė savo veiklos, bet vykdė destruktinę veiklą jau prieš nepriklausomą Lietuvą, tad chronologine riba pasirinkti 1990 m.

Straipsnio objektas – politiniai ir ideologiniai KGB veiklos aspektai. Šių aspektų išryškinimas ir analizė paaiškina, pagrindžia KGB kovą su antisovietiniu pasipriešinimu, tos kovos formas ir metodus.

Straipsnio tikslas – atskleisti politines, ideologines priežastis, kurios lėmė KGB veiklą prieš antisovietines jėgas, negiamą tų jėgų vertinimą, kovos su jomis formas ir metodus.

Straipsnio uždaviniai. Norint atskleisti ideologinius ir politinius KGB veiklos aspektus, reikia: 1) apibūdinti komunistų partijos įtaką KGB veiklos kryptims, uždaviniams ir taikomiems metodams; 2) analizuojant sovietinio saugumo vartojamus terminus ir vertinimus, įvardyti komunistinės ideologijos įtaką jo veiklai prieš antisovietines jėgas; 3) apibūdinti KGB veiklos sritis, metodus, kurie buvo pasitelkiami kovojant su kitaminčiais Lietuvoje ir su Vakarų „ideologine diversija“ bei buvo nulemti aukščiausiosios valdžios šiai institucijai keliamų tikslų ir komunistinės ideologijos.

Istoriografijos ir šaltinių apžvalga

Vakarų valstybių istorikai, analizuodami KGB veiklą, nedaug dėmesio skiria ideologiniams ir politiniams KGB veiklos aspektams. Istoriografijoje daugiau kalbama apie galutinę šių aspektų išraišką – kovą su antisovietiniu pasipriešinimu pasitelkiant įvairias priemones, ypač agentūrą. Užsienio istoriografiją labiau domina KGB santykiai su komunistų partija, jo vaidmuo ir priemonės įgyvendinant užsienio bei – gerokai mažiau – vidaus politiką. Paminėtini Johno Barrono¹, Peterio Deriabino², Amy

W. Knight³, Christopherio Andrews⁴, Richardo H. Shultzo ir Roy'aus Godsono⁵ veikalai, nagrinėjantys politinius KGB veiklos aspektus. Tačiau užsienio autorių darbuose mažai kalbama apie KGB vertinimus ir vartojamus terminus, kurie taip pat turėjo įtakos jo veiksmams ir leidžia tuos veiksmus geriau suprasti. Iš rusų istorikų paminėtini Nikita Petrovas⁶ ir Jurijus Stecovskis⁷. Jie nagrinėja politinius ir ideologinius šios institucijos veiklos aspektus. Po 1991 m. pasirodė nemaža buvusių represinių struktūrų darbuotojų (žvalgybininkų, kontržvalgybininkų, operatyvinių darbuotojų) atsiminimų. Atkreiptinas dėmesys į buvusių KGB darbuotojų Filipo Bobkovo⁸, Jevgenijaus Grigo⁹, Viačeslavo Šironino¹⁰, žvalgybininko Aleksejaus Myagovo¹¹ memuarus. Šiuos darbus reikėtų vertinti atsargiai, nei juose neretai norima pateisinti tam tikrus KGB veiksmus kovojant su disidentiniu judėjimu (pavyzdžiui, žmonių sekimą ar išsiuntimą iš šalies). Tačiau jie svarbūs ir naudingi siekiant atskleisti šios institucijos darbuotojų mąstyseną, vertinimus, o tai taip pat reikšminga suvokiant jų kovos su antisovietiniu pasipriešinimu motyvus.

³ Knight A. W. KGB: Police and Politics in the Soviet Union. New York, 1990.

⁴ Andrew C., Mitrochin V. The Sward and the Shield. New York, 1999.

⁵ Shultz R. H., Godson R. Dezinformatsia: The Strategy of Soviet Disinformation. New York, 1986.

⁶ Петров Н. Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР. 1954–1989 гг. Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. 2007, т. 4.

⁷ Стецовский Ю. История советских репрессий. Т. 1–2. Москва, 1997.

⁸ Бобков Ф. Д. КГБ и власть. Москва, 1995.

⁹ Григ Е. Да, я там работал: записки офицера КГБ. Москва, 2001.

¹⁰ Широнин В. Под колпаком контрразведки. Москва, 1996.

¹¹ Myagov A. Inside the KGB. New York, 1978.

¹ Barron J. KGB Today: The Hidden Hand. London, 1984.

² Deriabina P., Bagley T. KGB: Masters of the Soviet Union. London, 1990.

Lietuvių istorikai daugiausia dėmesio skiria sovietinio saugumo kovai su antisovietiniu pasipriešinimu. Tik nedaugelyje darbų analizuojamos šios kovos priežastys ar mėginama išsiaiškinti, kiek įtakos KGB veiklai 1954–1990 m. turėjo komunistų partija ir komunistinė ideologija. O tai yra kontekstas, pagrindžiantis KGB veiksmus. Pažymėtina, kad represinių organų veikla 1940–1953 m. yra kur kas geriau išnagrinėta nei po 1954 m. Atskleista ne tik jų struktūra, veiklos formos, bet ir santykiai su komunistų partija, išanalizuotos masinių represijų priežastys ir tikslai. Tačiau darbuose, nušviečiančiuose KGB veiklą 1954–1990 m., to pasigendama. Postalininiu laikotarpiu padėtis Sovietų Sąjungoje pasikeitė. Šie pokyčiai, nors ir nebuvo radikalūs, turėjo įtakos ir KGB veiklai, jo santykiams su komunistų partija ir jam keliamiems uždaviniams. Kiek daugiau dėmesio lietuvių historiografijoje skiriama KGB santykiams su komunistų partija, ypač tautinio atgimimo metu. Tačiau ir ši svarbi tema nagrinėjama fragmentiškai. Paminėtini istorikų Vytauto Tininio¹², Algimanto Liekio¹³ ir žurnalisto Edmundo Ganusauskio¹⁴ darbai. Vis dėlto jie, nors ir paremti dokumentais, yra labiau aprašomojo pobūdžio, jiems stinga KGB ir LKP santykių analizės, apibendrinimų. KGB kaip struktūra analizuojama istoriko Arvydo Anušausko monografijoje¹⁵. Šis darbas kol kas yra vienintelis išsamus tyrimas Lietuvoje, nagrinėjantis KGB struktūrą, funkcijas ir metodus bei atskleidžiantis šios institucijos reikšmę sovietinei sistemai, tačiau KGB veiklos ir jo santykių su komu-

nistų partija analizės pasigendama ir jame. Čia KGB atskleidžiamas kaip žvalgybos ir kontržvalgybos institucija, o kovai su antisovietiniu pasipriešinimu skiriama nedaug dėmesio. Istoriko Arūno Streikaus sovietinio režimo politikos kultūros ir religijos srityse tyrimai¹⁶ šiam straipsniui naudingesni, nes atskleidžia KGB ne tik kaip represinę, bet ir kaip ideologinio poveikio, kontrolės instituciją. Apie KGB ideologinę kontrolę užsimena, bet plačiau jos nenagrinėja Jurga Pukinskaitė¹⁷ ir Andrius Skorupskas¹⁸. Be to, šių dviejų autorių darbai neprilygsta A. Streikaus tyrimams savo analize, įžvalgomis ir apibendrinimais. KGB struktūroms, metodams ir veiklos sritims mokslo darbuose vis dar skiriama per mažai dėmesio. Įvairūs KGB metodai, padedantys atskleisti pasirinktą temą, analizuojami ir Nijolės Gaškaitės¹⁹, Kristinos Burinskaitės²⁰, Linos Okuličiūtės²¹ publikacijose.

¹⁶ *Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*. Vilnius, 2002; *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*, sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus. Vilnius, 2005; *Streikus A. Sovietų valdžios darbas su išeivija: manipuliavimas kultūriniais ryšiais*. Naujasis Židinys-Aidai. 2006, Nr. 4–5; *Streikus A. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. // Genocidas ir rezistencija*. 2004, Nr. 1.

¹⁷ *Pukinskaitė J. Glavlitis Lietuvoje 1953–1964 m. // Genocidas ir rezistencija*. 2004, Nr. 2.

¹⁸ *Skorupskas A. Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.) // Genocidas ir rezistencija*. 2005, Nr. 1.

¹⁹ *Gaškaitė N. Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje // Laisvės kovų archyvas*, Nr. 19. Kaunas, 1996.

²⁰ *Burinskaitė K. Buvusių kalinių ir tremtinių kontrolė KGB dokumentuose // Genocidas ir rezistencija*. 2006, Nr. 1; *Burinskaitė K. Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę // Genocidas ir rezistencija*. 2006, Nr. 2; *Burinskaitė K. KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandos priemonėmis XX a. dešimtajame dešimtmetyje // Genocidas ir rezistencija*. 2008, Nr. 1; *Burinskaitė K. Sovietinės slaptosios tarnybos vieta totalitarinėje SSRS // Lietuvos istorijos studijos*. 2008, Nr. 2.

²¹ *Okuličiūtė L. Juozas Keliuotis KGB taikinyne*

¹² *Tininis V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius, 1994.

¹³ *Liekis A. LKP agonija: kronika*. Vilnius, 1996, t. 1.

¹⁴ *Ganusauskas E. Penktoji kolona*. Vilnius, 1996

¹⁵ *Anušauskas A. KGB slaptoji veikla Lietuvoje: 1921–1990 m.* Vilnius, 2008.

Tyrimui taip pat svarbi KGB vidiniam naudojimui skirta mokomoji knyga²², kurioje atsispindi neigiamas ideologizuotas, čekistinis antisovietinio pasipriešinimo Lietuvoje ir išeivijos veiklos vertinimas ir KGB jiems taikytos priemonės. Panašios antisovietinio pasipriešinimo vertinimo tendencijos vyrauja ir SSRS KGB periodiniame leidinyje „КГБ сборник“ („KGB rinkinys“), kurio egzempliorių nemaža išlikę ir Lietuvoje. Jame tokio pobūdžio straipsnių tikrai daug. Paminėtini J. Avtejevo, V. Cholmovo, I. Ryžonkovo straipsniai²³. E. Rybino ir V. Šmeliovo, A. Velidovo, V. Jerimino publikacijos atspindi komunistinės ideologijos ir partijos poveikį KGB veiklai bei partijos vykdomą komunistinę indoktrinaciją²⁴. Nors šių straipsnių autoriai yra mokslininkai (ar bent jau pristatato kaip tokie), mokslinė jų darbų vertė nedidelė, nes straipsniai deklaratyvaus,

propagandinio pobūdžio. Vis dėlto šio tyrimo kontekste jie naudingi ir vertingi.

Svarbiausi šaltiniai, atskleidžiantys KGB esmę, jo darbo pagrindus ir tikslus, yra šios institucijos operatyvinės veiklos dokumentai bei susirašinėjimas su LKP CK miestų ir rajonų partijos sekretoriais. Kaip istorijos šaltinis KGB dokumentai yra problemiški, bet šiuo atveju tokie jų trūkumai kaip subjektyvumas, tendencingumas ir susisaistymas yra tyrimo objektas. Dokumentų kalba, juose vartojami terminai, posakiai, atsiskleidžiantys vertinimai padeda analizuoti komunistinės ideologijos įtaką KGB veiklai. Tačiau dalis KGB ir LKP dokumentų, kartu ir jų susirašinėjimas išvežta į Rusiją, tad ne visi šiam tyrimui reikalingi šaltiniai yra prieinami. Lietuvoje likę vidinio susirašinėjimo dokumentai, KGB pažymos LKP vadovams padeda susidaryti vaizdą apie šių institucijų santykius, bendradarbiavimą, kokią informaciją KGB teikė partijai ir kuo domėjosi komunistinė valdžia. Šiaip tyrimui ypač pasitarnavo LKP CK nutarimai, įvertinantys metinę KGB veiklą 1956–1956, 1972 m. ir griežtas Antano Sniečkaus KGB veiklos įvertinimas po neramių 1968-ųjų. Analizuojant ideologinį ir politinį KGB veiklos kontekstą, vertingi SSRS KGB 5-osios valdybos viršininko F. Bobkovo ir LSSR KGB 5-osios tarnybos pranešimai apie ideologinę diversiją ir KGB priemones prieš ją.

Komunistų partijos įtaka LSSR KGB operatyvinei veiklai

Komunistų partijos ir KGB ryšys buvo labai glaudus. Abipusis bendradarbiavimas, bendri tikslai buvo jų galios šaltinis ir pagrindas. Įgyvendinant komunistų partijos vidaus ir užsienio politikos uždavinius,

1956–1955 m. // Genocidas ir rezistencija. 2009, Nr. 2; *Okuličiūtė L.* Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m. // Genocidas ir rezistencija. 2007, Nr. 2.

²² Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja // Laisvės kovų archyvo priedas. Kaunas, 1992.

²³ *Атеев Ю.* Актуальные проблемы борьбы советской контрразведки с идеологической диверсией противника в свете решений июньского (1983 г.) пленума ЦК КПСС и установок, содержащихся в речи генерального секретаря ЦК КПСС товарища Ю. Андропова на пленуме // КГБ сборник. 1983, № 30; *Холмов В.* Характерные особенности антисоветской агитации и пропаганды в современных условиях // Ibid. 1977, № 14; *Рыжонков И.* О сущности признаков подрывной деятельности // Ibid. 1980, № 21; Мотивы бегства // Ibid. 1981, № 24.

²⁴ *Велидов А.* В руководстве КПСС – источник силы органов государственной безопасности // Ibid. 1987, № 41–42; *Рыбин Е., Шмелев В.* Об опыте участия органов КГБ СССР в контрпропагандистской деятельности Советского государства в области борьбы с идеологической диверсией противника // Ibid. 1985, № 30; *Еремин В.* Методологическое значение статьи Ю. Андропова, учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР для теории и практики советской контрразведки // Ibid. 1983, № 30.

KGB teko ypatingas vaidmuo. KGB buvo įkurtas kaip partijai pavaldi institucija ir turėjo būti jos atrama tiek pačioje SSRS, tiek okupuotose teritorijose. Tačiau partija buvo ir KGB galios pagrindas²⁵. Ji sudarė išskirtines sąlygas KGB veiklai, suteikė jam privilegijų, įteisino ir sankcionavo kitaminčių persekiojimą. Vienas iš svarbiausių LSSR KGB skiriamų uždavinių – slopinti antisovietinį pasipriešinimą, tad atrodytų, tarsi jam tenka visa atsakomybė. Tačiau neretai pamirštama, kad už kitaminčių persekiojimą pirmiausia buvo atsakinga komunistų partija. Tai rodo jos dėmesys LSSR KGB operatyvinei veiklai, t. y. priemonėms, kuriomis buvo siekiama palaužti kitaminčius. Antai 1967 m. LSSR KGB pasitarime pažymima, kad 5-osios valdybos, koordinuojančios kovą su ideologine diversija, įkūrimas rodo partijos dėmesį šiai sričiai²⁶. Tad tendencija stiprinti kovą su kitaminčiais ėjo ir iš partinės valdžios.

SSKP CK, kaip aukščiausioji partinė valdžia, nubrėžė politinius ir ideologinius KGB uždavinius. Sovietinis saugumas turėjo būti ne tik komunistų partijos atrama, bet ir komunistinės ideologijos skleidėjas pasaulyje, kovojantis su grėsme SSRS, kurią tariamai kėlė Vakarai, ypač JAV. Tai nulėmė ir KGB veiklos kryptis. O okupuotose šalyse sovietinis saugumas turėjo atsižvelgti ne tik į centrinės vadovybės, bet ir į vietinės partinės valdžios nurodymus. Manytina, kad nuo LKP dėmesio buvusiems politiniams kaliniams, išeivijai, Katalikų bažnyčiai priklausė ir LSSR KGB veiklos kryptys. Tad galima teigti, kad LSSR KGB

veikla Lietuvoje turėjo tam tikrą specifiką, bet vadovavosi ir bendrais komunistinės ideologijos postulatais, ir SSKP CK direktyvomis.

Būtina pažymėti, kad realią įtaką LSSR KGB operatyvinei veiklai turėjo tik aukščiausioji partinė valdžia – tiesioginė valdžia SSRS KGB, SSKP CK ir LKP CK. Vietinės, ypač rajonų, partinės valdžios poveikis buvo nedidelis. Netgi galima įžvelgti LSSR KGB įtaką vietinei valdžiai. Pabrėžtina, kad LKP CK įtaka LSSR KGB veiklai labai priklausė ir nuo LSSR KGB pirmininko santykių su LKP pirmaisiais sekretoriais. LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus palaikė glaudžius ryšius su visais LSSR KGB pirmininkais, tai ir leido jam daryti didesnę įtaką, kontroliuoti KGB veiklą, atitinkamai stiprinti savo valdžią. LSSR KGB pirmininkai Kazimieras Liaudis ir Alfonsas Randakevičius palaikė glaudžius ne tik profesinius, bet ir asmeninius ryšius su A. Sniečkumi, buvo jo pagrindinės politinio gyvenimo akys ir ausys, stiprino ne tik A. Sniečkaus asmeninę valdžią, bet ir sovietinį politinį režimą Lietuvoje²⁷. Tad šiuo laikotarpiu LSSR KGB ir LKP CK, miestų ir rajonų partijos komitetų susirašinėjimas buvo gerokai intensyvesnis nei vėlesniu, kai A. Sniečkus jau buvo miręs. Tam tikras LSSR KGB savarankiškumas nuo LKP CK išryškėjo tik po A. Sniečkaus mirties. LKP CK pirmasis sekretorius Petras Griškevičius tokios įtakos LSSR KGB kaip A. Sniečkus neturėjo. LSSR KGB pirmininkas Juozas Petkevičius nesijautė skolingas P. Griškevičiui už postą, tad veikė labiau savo ir Maskvos nuožiūra, o vietinė partinė valdžia liko

²⁵ *Белудос А. Оp. cit., p. 22.*

²⁶ 1967 m. gruodžio 27 d. pranešimas KGB miestų ir rajonų padalinių vadovų pasitarime, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 3, b. 663, l. 42.

²⁷ *Okuličiūtė L. Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m., p. 76.*

kiek nuošalyje²⁸. Kiti LSSR KGB pirminkai, ypač pertvarkos ir 1990–1991 m. laikotarpiu, buvo dar mažiau priklausomi nuo LKP CK.

LSSR KGB dokumentai pabrėžia partijos įtaką operatyvinei šios tarnybos veiklai, taip parodydami bendrus jų interesus, bendrą veiklą. Sovietinis saugumas deklaravo, kad savo veikloje vadovaujasi aukščiausių partinių ir valstybinių institucijų nutarimais. LSSR KGB atsiskaitydavo partijai už savo veiklą: pateikdavo ne tik metines visos institucijos operatyvinio agentūrinio darbo ataskaitas, bet ir ataskaitas, kuriose apibūdindavo visuomenės nuotaikas, procesus, svarbesnius įvykius, pavyzdžiui, inteligentijos, jaunimo, išeivijos, buvusių politinių kalinių. Taip pat raportuodavo, kaip įgyvendinama viena ar kita užduotis, kokias priemones naudojo ir koks jų efektyvumas. Tad LSSR KGB buvo partijai labai svarbus. Vis dėlto sovietinio saugumo negalima laikyti vien pasyviai partijos nurodymų klausančia ir jai informaciją teikiančia institucija. Jis turėjo ir teikti siūlymus, kaip spręsti kylančias problemas: „Operatyviniai padaliniai privalo informuoti partijos organus apie operatyvinės padėties dinamiką ir teikti siūlymus, kaip kovoti su neigiamais ir antisuomeniniais reiškiniais.“²⁹ Tai rodo, kad ir LSSR KGB turėjo galios rinktis kovos su kitaminčiais formas. Tačiau represinę politiką formavo partija, ir jos žodis buvo lemiamas garsiu

disidentų bylose priimant sprendimą dėl šių žmonių įkalinimo³⁰.

LKP iniciatyva ir diktatas LSSR KGB veiklai išryškėja kriziniais 1956 m., 1968 m. ir 1972 m. Tačiau ir „ramiais“ laikais partija nuolat ragino saugumiečius stiprinti agentūrinį darbą tarp išeivių, buvusių kalinių ir tremtinių³¹ – tai taip pat rodo, kas partijai buvo svarbu. Neretai partijos dokumentuose atsiskleidžia siekis kuo labiau kontroliuoti sovietinio saugumo veiklą. Anot partijos, siekiant gerinti KGB darbą, svarbu aktyvinti partinių organizacijų ir KGB bendradarbiavimą, ypač vietiniu lygmeniu³².

LKP vadovybė kritikavo LSSR KGB operatyvinės ir agentūrinės veiklos trūkumus, priekaištavo jam, kad nesuvaldė padėties ir neužkirto kelio viešoms protesto akcijoms. Vietos valdžia tai darė baimindamasi dėl savo postų, kad Maskva nesusidarytų įspūdžio, jog vietos valdžia nepakankamai kontroliuoja padėtį. 1956 m. LKP kritikavo LSSR KGB, kad šis prastai organizavo agentūrinį darbą, per mažai bendradarbiavo su partinėmis organizacijomis ideologinio darbo srityje³³ ir neskyrė visų jėgų kovai su partizanais³⁴. Taip pat buvo raginama sustiprinti ideologinį ir profilaktinį darbą tarp jaunų žmonių ir inteligentų, buvusių tremtinių ir politinių

³⁰ *Лейдович О.* Новая репрессивная политика в 1950-е годы. Тоталитаризм в России 1917–1991: оппозиция и власть. Пермь, 1998, с. 92.

³¹ LKP CK prezidiumo 1963 m. rugsėjo 24 d. nutarimas dėl KGB darbo ir jo tobulinimo. *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 324, l. 354–355.

³² 1979 m. rugpjūčio 21 d. pagrindinių veiklos krypčių ir organizacinių operatyvinių priemonių, įgyvendinant SSRS KGB įsakymą Nr. 0060, sąrašas (1979 m.). *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 755, l. 229.

³³ LKP CK biuro 1957 m. balandžio 30 d. nutarimas dėl LSSR KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitos. *Ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 21.

³⁴ *Ibid.*, l. 15–16.

²⁸ *Tininis V.* Antanas Sniečkus, p. 142.

²⁹ LSSR KGB kolegijos 1987 m. rugpjūčio 28 d. patvirtintos svarbiausios KGB priemonės siekiant tobulinti operatyvinės veiklos ir darbo su kadrais pertvarką remiantis 1987 m. sausio ir birželio SSKP CK plenumų nutarimais ir KGB kolegijos reikalavimais, skelbiamais SSRS KGB 1987 m. nutarimuose Nr. 0350 ir Nr. 0370. *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 716, l. 128.

kalinių, – tai, LKP manymu, turėjo laiku užkirsti kelią galimoms antisovietinėms apraiškoms³⁵. Po 1968 m. Čekoslovakijos įvykių antisovietinių apraiškų Lietuvoje taip pat neišvengta. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus pareiškė, kad „LSRS KGB vėl neužbėgo įvykiams už akių, nepateikė partijai visuomenės procesų analizės. Todėl jis privalo geriau analizuoti šiuos procesus“³⁶. Griežta A. Sniečkaus kritika rodo, kad jis turėjo didžiulę įtaką šiai institucijai. Tokios griežtos kritikos po jo mirties LSSR LKP ir LSSR KGB dokumentuose nebėra.

Po kritikos LSR KGB padarė atitinkamas išvadas. Tuo laikotarpiu sustiprėjo dėmesys kontržvalgybiniam ir agentūriniam darbui tarp inteligentų ir jaunų žmonių, imtasi kruopščiau tirti procesus, kuriuose galima išvelgti „ideologinės diversijos“ požymių. Tačiau ir to, atrodo, nepakako. Po 1972 m. Kauno įvykių LSSR KGB vėl buvo raginamas geriau informuoti partiją apie savo veiklą ir padėti šalyje, pateikti ne tik faktus, bet ir jų analizę, nurodyti, kokios yra nepageidaujama reiškinių priežastys ir kaip būtų galima tų reiškinių išvengti³⁷. Po 1972 m. taip pat jaučiamas aktyvesnis LSSR KGB spaudimas kitaminčiams.

Tam tikroms LSSR KGB veiklos sritims komunistų partija skyrė ypatingą dėmesį ir net veikė išvien su juo. Čia paminėta kova su religiniu antisovietiniu pasipriešinimu, politine išsivijijos veikla ir kitaminčiais bei vadinamaisiais negatyviais procesais tarp jaunų žmonių ir inte-

ligentų. Iš pavojingų visuomenės grupių daugiausia dėmesio buvo skiriama buvusiems tremtiniams, politiniams kaliniams ir nepriklausomos Lietuvos veikėjams, vadinamiesiems buržuaziniams nacionalistams³⁸.

Komunistų partijos vaidmuo ir įtaka sovietiniam saugumui, LSSR KGB ir partijos bendradarbiavimas akivaizdžiai atsispindi LSSR KGB dokumentuose. Juose nurodoma, jog kovą su religiniu antisovietiniu pasipriešinimu KGB privalo organizuoti taip, kad būtų įgyvendinti LKP CK biuro nutarimai, raginantys neutralizuoti „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ ir kitų leidinių poveikį³⁹. XX a. šeštajame dešimtmetyje partija darė įvairias kliūtis grįžti į Lietuvą buvusiems politiniams kaliniams ir tremtiniams, nes laikė juos potencialia grėsme. „Liaudies priešų“ etiketė jiems ir jų vaikams buvo lipdoma ir grįžus į tėvynę⁴⁰. LKP CK rašte SSKP CK teigiama, kad dėl įtampos šalyje 1956 m. kaltos ne tik užsienio radijo stotys, iševiviai, bet ir grįžę namo politiniai kaliniai, kurių dauguma yra buvę nepriklausomos Lietuvos veikėjai. Todėl LKP CK siūlė SSKP CK taikyti priešiškiems elementams represines priemones⁴¹. Viena iš tokių priemonių

³⁵ LKP CK biuro 1957 m. balandžio 30 d. nutarimas dėl LSSR KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitos. *Ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 15–16.

³⁶ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1969 m. kovo 27 d. pranešimas. *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 671, l. 210–211.

³⁷ LKP CK biuro 1972 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas Nr. 26. *Ibid.*, f. 1771, ap. 247, b. 46, l. 12.

³⁸ Pranešimas apie buržuazinių nacionalistų veiklos išaiškinimą ir neutralizavimą 1964 m. vasario 18 d. KGB operatyviniame pasitarime. *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 634, l. 65.

³⁹ LSSR KGB kolegijos 1987 m. rugpjūčio 28 d. patvirtintos svarbiausios KGB priemonės siekiant tobulinti operatyvinės veiklos ir darbo su kadrais pertvarką remiantis 1987 m. sausio ir birželio SSKP CK plenumų nutarimais ir KGB kolegijos reikalavimais, skelbiamais SSRS KGB 1987 m. nutarimuose Nr. 0350 ir Nr. 0370. *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 716, l. 128.

⁴⁰ *Kuprytė J.* Galimybė tirti tremtinių ir politinių kalinių socialinį mobilumą // *Genocidas ir rezistencija*. 1999, Nr. 2, p. 85

⁴¹ LKP CK 1956 m. gruodžio 6 d. ataskaita SSKP CK prezidiumui, 1956 m. *Ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 314, l. 11.

buvo draudimas po 1956 m. neramumų Kaune gyventi nepriklausomos Lietuvos veikėjams, baustiems už valstybinius nusikaltimus⁴². Tokia partijos pozicija turėjo įtakos ir KGB veiklai. Jis numatė tam tikrus veiksmus, kurių būtų imtasi prieš asmenis iš „socialiai pavojingos“ aplinkos, jei šalyje susidarytų ypatingoji padėtis ar kultū neramumų. Kadangi prie tokių asmenų priskirti ir buvę kaliniai bei tremtiniai, minimu atveju jie turėjo būti suimti ir neribotam laikui uždaryti į tardymo izoliatorius⁴³. LSSR KGB užfiksavus antisovietinių apraiškų, potencialių kaltininkų turėjo būti ieškoma ir tarp buvusių politinių kalinių bei tremtinių. Šių asmenų elgsenoje pastebėjus antisovietinės veiklos požymių ar jiems ėmus organizuotis į „įtartinus“ susibūrimus, LSSR KGB turėjo imtis kompromitavimo akcijų spaudoje. Jei „buržuazinių nacionalistų veikla neapima Baudžiamojo kodekso, [...] reikia išplėsti savo veiksmų apimtį, įtraukiant kompromitaciją, viešą pasmerkimą, moralinį ir politinį izoliavimą“⁴⁴. Šiomis priemonėmis LSSR

KGB stengėsi atskirti kitaminčius nuo visuomenės ir neutralizuoti galimą jų įtaką. Panašiai KGB elgėsi ir su asmenimis, priklausančiais vadinamajai „negatyviai“ ir „socialiai pavojingai“ aplinkai.

Aptariamuojų laikotarpiu partija daugiau dėmesio pradėjo skirti LSSR KGB veiklos sritims ir metodams, susijusiems su komunistine indoktrinacija, politiniu švietimu ir auklėjimu. Buvo tvirtinama, kad propagandinė ir profilaktinė KGB veikla yra partijos auklėjamojo darbo, didinančio visuomenės politinį budrumą, dalis⁴⁵. Tai profilaktika, viešąją nuomonę formuojantys metodai ir kitos psichologinio spaudimo priemonės. Kultūros ideologinė kontrolė taip pat buvo svarbi LSSR KGB veiklos sritis.

Po 1954 m. sovietiniam režimui labiau rūpėjo antisovietinių veiksmų prevencija, jų priežasčių analizė ir priemonės jiems neutralizuoti. Persekiojimas buvo tik represinės politikos dalis. Siekiant pasipriešinimą sunaikinti iš pagrindų, svarbus buvo perauklėjimas⁴⁶. Anot partijos, KGB, drauge su kitomis teisėtvarkos institucijomis derindamas administracinę, profilaktinę ir auklėjamąjį darbą, turi daugiau dėmesio skirti priemonėms, leisiančioms užkirsti kelią galimiems antisovietiniams veiksams⁴⁷.

Profilaktinį darbą LSSR KGB organizavo remdamasis SSRS AT Prezidiumo įsaku, kuriame profilaktika apibūdinta taip: „oficialus išpėjimas dėl SSRS valstybiniam

⁴² LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1957 m. sausio 19 d. tarnybinė pažyma dėl draudimo tam tikroms socialinėms grupėms gyventi Kauno mieste. *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 528, l. 218–219.

⁴³ LSSR KGB gen. lt. J. Petkevičiaus, LSSR vidaus reikalų ministro milicijos gen. maj. S. Lisausko 1984 m. lapkričio 13 d. rekomendacijos LSSR KGB miestų ir rajonų viršininkams, Vidaus reikalų ministerijos rajonų skyrių viršininkams, LSSR Vidaus reikalų ministerijos YUTY tardymo izoliatorių viršininkams, LSSR Vidaus reikalų ministerijos YUTY pataisos darbų kolonijų viršininkams dėl SSRS MVD 1968 m. kovo 31 d. įsakymo Nr. 140cc ir bendro SSRS KGB ir SSRS MVD 1984 m. balandžio 11 d. nutarimo Nr. M / 26cc ir Nr. M/37cc „Dėl veiksmų plano „ypatinguoju periodu“, Nr. M/26cc ir Nr. M/37cc. *Ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2665, l. 7–8.

⁴⁴ LSSR KGB 2-os valdybos viršininko plk. J. Obukausko 1966 m. vasario 3 d. pažyma apie operatyvinę padėtį ir pagrindines KGB darbo su buržuaziniiais nacionalistais veiklos kryptis. *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 639, l. 172.

⁴⁵ LSSR KGB 5-os tarnybos parengta medžiaga „Kova su priešinio ideologine diversija – kiekvieno tarybinio piliečio pareiga“ (1982 m. liepos mėn.). *Ibid.*, f. K-1, ap. 8, b. 247, l. 178.

⁴⁶ Геллер М. Утопия у власти: история Советского Союза с 1917 до наших дней. Лондон, 1980, т. 2, с. 446, 448.

⁴⁷ 1972 m. gegužės 30 d. LKP CK biuro protokolas Nr. 26. LYA, f. 1771, ap. 247, b. 46, l. 12.

saugumui prieštaraujančių antivisuomeninių veiksmų, kurie nėra baudžiami pagal Baudžiamąjį kodeksą.⁴⁸ Profilaktika apėmė asmeninį pokalbį su KGB pareigūnais, psichologinį spaudimą spaudoje ar darbo kolektyve, pašalinimą iš darbo ar mokymo įstaigos ir t. t. Ypač didelis spaudimas buvo daromas dirbant viešąjį profilaktinį darbą – darbo kolektyvų susirinkimuose ir spaudoje. Žmonės „buvo gniuždomi, pasmerkiami, diskredituojami visuomenės ar net šeimos akyse, suverčiant jiems nebūtas kaltes ir iškreipiant tikruosius poelgių motyvus“⁴⁹. Taip KGB, pats likdamas nuošalyje, siekė sudaryti išpūdį, kad žmogų smerkia visa visuomenė. Profilaktikos priemonėmis buvo siekiama pakeisti žmonių politines pažiūras, priversti juos viešai išsižadėti savo įsitikinimų ir atgailauti. Tai taip pat apibūdina LSSR KGB kaip ideologinio poveikio instituciją. Išgavus iš buvusio politinio kalinio panašaus pobūdžio straipsnį, žmogus likdavo ne tik moraliai palaužtas, bet ir sukompromituotas bendraminčių akyse. Kaip pavyzdį galima nurodyti Juozo Keliuočio straipsnį, smerkiantį išeiviją ir giriantį sovietinę santvarką⁵⁰, kuris, beje, pasirodė ne be KGB spaudimo autoriui ir teksto redagavimo. Pažymėtina, kad LSSR KGB, rengdamas profilaktinius pokalbius, organizuodamas spaudimą darbovietėse, mokymo įstaigose ir spaudoje, glaudžiai bendradarbiavo

⁴⁸ SSRS AT prezidiumo nutarimas dėl KGB taikomos oficialaus pespėjimo profilaktikos formos (1972 m.). RGANI (Rusijos valstybinis naujausios istorijos archyvas), f. 89, ap. 28, b. 41, l. 2.

⁴⁹ *Gaškaitė N.*, op. cit., p. 36.

⁵⁰ LSSR KGB 5-o skyriaus viršininko plk. M. Ščensnovičiaus 1977 m. liepos 11 d. raštas SSRS KGB 5-os valdybos 2-ojo skyriaus viršininkui plk. K. Piastolovui apie buvusių nepriklausomos Lietuvos autoritetų panaudojimą propagandinėje veikloje. *Ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 375, l. 186–189.

su partinėmis organizacijomis. Antai profilaktinis pokalbis su Algimantu Smolsku vyko pas LSSR KGB įgaliotinį dalyvaujant partiniams veikėjams⁵¹.

Kompromitavimas – taip pat svarbi komunistinės indoktrinacijos ir profilaktikos forma siekiant atitraukti žmones nuo dalyvavimo antisovietinėje veikloje. SSRS KGB pirmininkas Jurijus Andropovas teigė, kad specifinė Sovietų Sąjungos propagandinio darbo dalis yra KGB auklėjamoji veikla. Ji yra glaudžiai susijusi su kitų institucijų propagandine veikla, o vadovaujajai partijai⁵². Kad partija bendradarbiavo su KGB jam vykdant kompromitavimo akcijas, taip pat akivaizdu. Antai 1959 m. LKP CK nutarimu prie Lietuvos SSR Mokslų akademijos buvo suformuota Archyviniams dokumentams skelbti redakcija, sudaryta iš LSSR KGB darbuotojų, istorikų ir žurnalistų (vadovas – Boleslovas Baranauskas, dirbęs ir KGB). Ši redakcija, remdamasi LSSR KGB atrinktais tendencingai parengtais dokumentais, organizavo kitaminčių ir išeivių šmeižto kampanijas⁵³. Kitas pavyzdys – SSKP CK biuro 1987 m. vasario 25 d. nutarimas dėl priemonių, neutralizuojančių Pabaltijo išeivijos antisovietines akcijas pasitelkus masines in-

⁵¹ LSSR KGB 2-os valdybos 3-iojo skyriaus vyr. ltn. I. Kazakovo 1961 m. balandžio 15 d. pažyma apie Alytaus rajono įgaliotinio aparato ideologinį darbą, 1961 m. *Ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 143, l. 17–18.

⁵² *Астеев Ю.* Актуальные проблемы борьбы советской контрразведки с идеологической диверсией противника в свете решений июньского (1983 г.) пленума ЦК КПСС и установок, содержащихся в речи генерального секретаря ЦК КПСС товарища Ю. Андропова на пленуме // КГБ сборник. 1983, № 30, с. 132.

⁵³ LSSR KGB 2-os valdybos 2-ojo skyriaus viršininko maj. A. Naro 1960 m. spalio 27 d. pažyma apie KGB darbą spaudoje ir radijuje demaskuojant visuomenės akyse lietuvių ir kitus buržuazinius nacionalistus ir panaudojant visuomenę viešoms profilaktikos akcijoms. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 619, l. 291

formavimo priemonės⁵⁴. Juo remdamasis, LSSR KGB organizavo kompromitavimo ir propagandos akcijas prieš išeivius. Siekdamas sustiprinti tarp išeivių patriotinį, t. y. palankų SSRS, judėjimą, kompromituoti juos tarptautinės bendruomenės akyse, LSSR KGB kartu su LKP CK sustiprino veiklą vadinamuosiuose pažangiuose išeivijos spaudos leidiniuose – „Laisvėje“, „Vilnyje“⁵⁵. Kartu kompromitavimas buvo ir savotiška profilaktikos forma. Partijai vadovaujant buvo dirbamas profilaktinis darbas siekiant atskleisti antiliaudinę vadinamojo buržuazinio nacionalizmo prigimtį ir atitraukti jaunimą nuo galimos šios ideologijos įtakos⁵⁶. Norint sukompromituoti anoniminių dokumentų platintojus ir sumažinti tų dokumentų poveikį, šią veiklą buvo stengiamasi parodyti ne kaip antisovietinius, o kaip chuliganiškus jaunimo arba psichiškai nesveikų asmenų veiksmus.

Vis dėlto nereikėtų pernelyg sureikšminti komunistų partijos, ypač LKP, įtakos LSSR KGB operatyvinei veiklai. Partija tik nubrėžė KGB darbo gaires ir metodus, bet į techninį jų įgyvendinimą nesikišo, o tai taip pat sudarė sąlygas savivaliauti. Aštuntajame dešimtmetyje KGB tapo dar savarankiškesnis.

Komunistinės ideologijos atspindžiai LSSR KGB veikloje

Ypatingą KGB vietą totalitarinėje Sovietų Sąjungoje lėmė komunistinė ideologija,

kuri buvo ne tik komunistų partijos, bet ir KGB galios pagrindas. Anot P. Deriabino, ideologija buvo ir užprogramavusi prievartos taikymą, ir paaiškino laisvo žodžio persekiojimą. Be ideologijos KGB kaip represinis organas būtų buvęs labiau suvaržytas ir neturintis galios⁵⁷. Galima sakyti, kad ideologija buvo KGB vedlė. Komunistinės ideologijos įtaka operatyvinei veiklai reiškėsi ir kadru rengimu, formuojant saugumiečių požiūrį į savo darbą, ypač į kovą su kitaminčiais. Komunistinė indoktrinacija, ideologinis kadru rengimas ryškėja iš profesinio, politinio mokymo planų. Jie rodo, kokias vertybes ir požiūrius buvo norima įdiegti. „Čekistinio mokymo tikslas – ugdyti čekistus imtis aktyvių puolamųjų priemonių prieš veiklą, kuri priešiška SSRS“⁵⁸ – tokie buvo skelbiami mokymosi uždaviniai. Kartu pažymima, kad svarbu diegti marksizmo-leninizmo pasaulėžiūrą ir moralines vertybes, nes jos būtinos čekistams kaip partijos politiniams kariams⁵⁹. Tik taip nuteikti čekistai galėjo gerai atlikti pareigą partijai ir kovoti su kitaminčiais.

LSSR KGB dokumentuose vartojami terminai ir pateikiami vertinimai ne tik atskleidžia čekistų mąstymą, psichologiją, bet ir paaiškina jų veiklos tikslus bei priemones tiems tikslams pasiekti. LSSR KGB kova su kitaminčiais šalyje ir užsienyje aiškinama ir grindžiama klasių kovos principais, kurie atspindi partijos požiūrį į

⁵⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko V. Kontrimo 1987 m. kovo 24 d. pažyma dėl SSKP CK biuro 1985 m. vasario 26 d. nutarimo „Apie priemonių neutralizuojant antisovietines Pabaltijo išeivijos akcijas“ įgyvendinimo. *Ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 341, l. 251.

⁵⁵ LSSR KGB pirmininko 1963 m. sausio 5 d. parengta LSSR KGB agentūrinio - operatyvinio darbo ataskaita už 1962 m. *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 324, l. 5.

⁵⁶ LKP CK prezidiumo 1963 m. rugsėjo 24 d. nutarimas dėl KGB darbo ir jo tobulinimo. *Ibid.*, l. 354.

⁵⁷ *Deriabina P.* Op. cit., p. 50–52.

⁵⁸ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. V. Konoplenko 1965 m. spalio 29 d. raštas LSSR KGB įgaliotiniui Lazdijų rajonui dėl čekistinio auklėjimo temų 1965 m. *Ibid.*, f. K-1, ap. 9, b. 36, l. 114.

⁵⁹ LSSR KGB 5-os valdybos viršininko pavaduotojo plk. A. Evtejevo 1988 m. balandžio 18 d. patvirtintas KGB 5-osios tarnybos 1-ojo skyriaus auklėjamojo darbo planas 1988 m. *Ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 56, l. 109.

klasių kovą: kuo arčiau komunizmo, tuo ši kova įnirtingesnė⁶⁰. Taigi kova su kitaminčiais buvo laikoma neišvengiama būtinybe. Nenuostabu, kad, į viską žvelgiant iš klasių kovos perspektyvos, viską matuojant teiginiu „Kas ne su mumis, tas prieš mus“, tai, kas prieštarauja valdžios politikai, buvo vertinama neigiamai ir priešišškai. Į kitaminčius buvo žiūrima kaip į valstybės, valdžios priešus, kuriuos reikia sunaikinti. Todėl LSSR KGB planai ir direktyvos persmelkti karinės, klasių kovos retorikos ir neigiamo kitaminčių vertinimo. *Kova, puolimas, priešininkas, priešiški elementai, politiškai kenksmingi, priešiški pasireiškimai ar ketinimai, antisuomeninis, nacionalistiniai ir ekstremistiniai elementai, religiniai fanatikai* – tai vertinimai ir epitetai, kurių pilna operatyviniuose dokumentuose, aptariančiuose priemones, kurias ketinama taikyti kitaminčiams, išsviavams ar valdžios diktatui nepasiduodantiems kunigams.

Dokumentuose atsispindi ir antisovietinio pasipriešinimo, jo formų ir tikslų vertinimas ir aiškinimas. Operatyviniai darbuotojai rinko medžiagą ir analizavo, kas turi įtakos kitaminčių veiksmams, kokią jų veiksmų formą, išraišką ir padarinius. Ši informacija rodė, kur LSSR KGB turi stiprinti savo veiklą, taigi nulėmė tos veiklos kryptis ir net metodus. KGB pabrėžė, kad „buržuaziniai nacionalistai“ keičia kovos taktiką: kovojama ne atvirai, o stengiantis inteligentams, jauniems žmonėms daryti įtaką per nelegalią literatūrą, materialinę paramą, rašomus atsiminimus.

Religinis antisovietinis pasipriešinimas buvo traktuojamas kaip ideologinės diver-

sijos forma naudojantis religija. Buvo tvirtinama, kad Vakarų specialiosios tarnybos, išsviavai, pasitelkę religiją, siekia skleisti neigiamą požiūrį į socialistinę santvarką ir gyvenimo būdą⁶¹. LSSR KGB taip pat atkreipė dėmesį į katalikų kunigų ryšius su kitais antisovietinio judėjimo dalyviais, ir tai jam suteikė progą apkaltinti kunigus politikavimu: „Neretai prisidengus religija vyksta jaunimo apdorėjimas antisovietine ir nacionalistine dvasia.“⁶²

Disidentinis judėjimas Sovietų Sąjungoje buvo laikomas grėsme, su kuria reikia susidoroti fiziškai ir moraliai diskredituojant. Anot SSKP generalinio sekretoriaus Leonido Brežnevo, disidentai yra imperikalizmo bendrininkai, sovietų priešai, veikiantys prieš savo tėvynę. J. Andropovas juos vadino politiškai pasiklydusiais žmonėmis, kurie yra kažko išsėdėję, o kai kuriais atvejais – tiesiog ligoniai⁶³. Vakarai, negalėdami pasiūlyti nieko geresnio, pasiryžę juos remti prisidengę žmogaus teisių judėjimo šūkais. Taigi disidentai gali išsilaikyti tik Vakarų padedami, nes visuomenės nėra palaikomi. Kunigai, disidentai – tai visuomenės grupės, kurių atstovai esant ypatingajai padėčiai turėjo būti izoliuoti⁶⁴.

Atskiras antisovietinio pasipriešinimo formas LSSR KGB taip pat vertino neigiamai, nes jos nukreiptos prieš valdžią: anoniminiai lapeliai ragina imtis teroristinių

⁶⁰ Genzelis B. Imperijos slaptosios tarnybos jos grūties metais // Akiračiai. 2009, Nr. 1. Priciga per internetą: www.akiračiai.lt [žiūrėta 2010 m. sausio 5 d.].

⁶¹ LSR KGB Alytaus miesto skyriaus viršininko A. Gurbininko 1983 m. sausio 25 d. raštas Alytaus miesto partijos sekretoriui S. Apanavičiui dėl katalikų dvasi-
ninkijos ekstremistinių veiksmų faktų Alytaus mieste ir rajone 1982 m. Ibid., f. K-11, ap. 1, b. 226, l. 1.

⁶² LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo plk. M. Ščensnovičiaus 1975 m. balandžio 24 d. pažyma apie kontržvalgybinio darbo stiprinimą tarp grįžusių iš tremties antisovietinių organizacijų narių, partizanų. Ibid., f. K-1, ap. 10, b. 439, l. 21.

⁶³ Геллер М. О. цит., p. 448.

⁶⁴ Деятельность КГБ на современном этапе: сборник документов. Москва, 1980, с. 83.

veiksmų, prievartos⁶⁵; pabėgimas į užsienį kaip tėvynės išdavimo forma yra priešiškas veiksmas, nes pabėgėliai siekia užmegzti ryšius su užsienio specialiosiomis tarnybomis arba išeivių organizacijomis ir veikti prieš SSRS⁶⁶.

Psichiatrinės prievartos taikymas taip pat buvo nulemtas tendencingai neigiamo požiūrio į disidentinį judėjimą. Buvo norima parodyti, kad SSRS nėra politinių kalinių, prieštaraujančių partijos politikai. Suformuluota idėja esą nusikalstamo tokių žmonių elgesio priežastis yra psichinė ir dvasinė negalė⁶⁷. Antai Algirdas Statkevičius, kuris užsiėmė visuomenei pavojinga veikla – antitarybine agitacija ir propaganda, – buvo laikomas psichiškai nesveiku žmogumi⁶⁸. Aiškindamasis, kodėl Algirdas Petrošius platino antisovietinius lapelius, LSSR KGB priėjo prie išvados, kad jis serga psichikos liga ir visuomenei pavojingą veiklą atliko būdamas nepakaltinamas, t. y. lapelius pagamins ir išplatino paveiktas ligos⁶⁹.

Pertvarkos laikotarpiu, nepaisant demokratizavimo procesų, į visuomenėje vykstančius pokyčius ir susiformavusius nepriklausomus visuomeninius judėjimus LSSR KGB vis dar žvelgė iš klasinės perspektyvos. Sąjūdis ir kiti neformalūs

judėjimai buvo vertinami kaip grėsmė sistemai. Buvo sakoma, kad „visiems šiems neformaliems judėjimams vadovauja priešiški socialistinei santvarkai elementai“⁷⁰. „Ekstremistų“ veikla (vieši pasisakymai, demonstracijos, mitingai, literatūros, lapelių, dokumentų platinimas, videofilmų peržiūros, nacionalistinio ir šovinistinio pobūdžio pasisakymai) įvardijama kaip antikonstitucinė⁷¹, pabrėžiamas agresyvus Sąjūdžio reikalavimų pobūdis⁷².

Svarbiausias motyvas, nulėmęs LSSR KGB veiklos sritis ir metodus, buvo vadinamoji „ideologinė diversija“, t. y. neigiama Vakarų įtaka. Ji buvo laikoma visų SSRS vidaus ir tarptautinių negandų priežastimi. „Ideologinę diversiją“ KGB įvardijo kaip priešiškų imperialistinių valstybių kovą su SSRS ir kitomis socialistinėmis valstybėmis, kuri reikšėsi propaganda, dezinformacija, kultūriniais mainais, veikla įvairiose organizacijose ir kt.⁷³ Anot KGB, Vakarų „ideologinę diversiją“, vieną iš klasių kovos formų⁷⁴, organizavo JAV specialiosios tarnybos. Tai taip pat rodo ideologinį požiūrį į kovą su Vakarų specialiosiomis tarnybomis⁷⁵.

⁶⁵ LSSR KGB OP tarnybos 3-iojo skyriaus viršininko plk. J. Čiasnavičiaus raštas apie „OP“ tarnybos trečiojo skyriaus operatyvinių kadro išsidėstymą (1991 sausio mėn.). *Ibid.*, f. K-1, ap. B / n-1, b. 187, l. 30.

⁶⁶ Мотивы бегства // *Ibid.* 1981, № 24, c. 306.

⁶⁷ *Kuklytė B.* Disidentų kalinimas Sovietų Sąjungos psichiatrijos ligoninėse 1918–1988 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2007, Nr. 1, p. 34.

⁶⁸ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1980 m. balandžio 1 d. raštas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriui S. Naujaliniui dėl A. Statkevičiaus pareiškimo LSSR AT Prezidiumo pirmininkui A. Barauskui. *Ibid.*, f. K-1, ap. 8, b. 221, l. 144.

⁶⁹ LSSR KGB tardymo skyriaus vyr. tardytojo kpt. A. Vilimo 1974 m. sausio 29 d. nutarimas skirti A. Petrošiui psichiatrinę ekspertizę. *Ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 47658/3, l. 215–216.

⁷⁰ LSSR KGB pirmininko E. Eismunto 1987 m. spalio 8 d. raštas LSSR KGB Druskininkų rajono skyriaus viršininkui apie kai kuriuos operatyvinės padėties ypatumus ir KGB uždavinius šiuolaikinėmis sąlygomis pagal penktąją liniją. *Ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 564, l. 41.

⁷¹ KGB tardymo skyriaus 1990 m. vasario mėn. kai kurių normatyvinių aktų, taikomų siekiant užkirsti kelią antikonstitucinei ekstremistų veiklai arba ją neutralizuoti, sąrašas. *Ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1049, l. 98–99.

⁷² Pažyma apie kai kuriuos visuomeninės-politinės padėties, kurią sukėlė visuomeninės organizacijos ir neformalūs judėjimai, ypatumus. *Ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 294, l. 2.

⁷³ F. Bobkovo pranešimas „Imperializmo ideologinė diversija prieš SSRS ir KGB kova su ja“ (1964 m. sausio 11 d.). *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 25.

⁷⁴ LSSR KGB pirmininko J. Petkevičiaus 1964 m. vasario 18 d. pranešimas KGB padaliniių vadovų pasitarime. *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 634, l. 101.

⁷⁵ Деятельность КГБ на современном этапе, p. 87.

Svarbiausias, vyraujantis antisovietinės veiklos Lietuvoje aiškinimas buvo tas, kad ją inspiravo ir parėmė Vakarai, ypač JAV. Esą Vakarai panaudojo išeivius ir disidentus kovai su SSRS⁷⁶. Išeiviai buvo kaltinami bendradarbiavimu su JAV specialiosiomis tarnybomis, laikomi jų agentais, nors patys sovietai pripažino, kad tai labiau idėjinis kovos su SSRS bendrumas, o ne konkretus bendradarbiavimas⁷⁷. Antisovietinis pasipriešinimas šalies viduje, LSSR KGB manymu, taip pat inspiruotas iš išorės ir yra ginklas prieš SSRS. Ypatingas išorės jėgų dėmesys jaunimui ir inteligentams aiškinamas tuo, kad šios visuomenės grupės yra potencialus „ideologinės diversijos“ taikyns. Pertvarkos laikotarpiu susikūrusios organizacijos, judėjimai, pasak LSSR KGB, glaudžiai susiję su užsienio specialiosiomis tarnybomis ir išeivijos organizacijomis, o visi 1988 m. Lietuvoje prasidėję įvykiai inspiruoti Vakarų. Jie pažadino nacionalizmą, klerikalizmą, kelia visuomenėje įtampą, norą nuversti sovietų valdžią⁷⁸. Individualius antisovietinius veiksmus esą taip pat sukurstė Vakarai. Didėjant įtampai tarp Vakarų ir Rytų, tokių veiksmų vis daugėja: „Operatyvinės padėties analizė rodo, kad neigiamos politinio pobūdžio apraiš-

kos daugeliu atvejų yra nulemtos Vakarų ideologinės diversijos.“⁷⁹

Tokie neatitinkantys tikrovės antisovietinio pasipriešinimo vertinimai rodo jų tendencingumą ir ideologinį nusistatymą. LSSR KGB atmeta net mintį, kad antisovietinės veiklos priežastis – pati sovietų valdžia. Ši veikla laikoma ne tik priešiška valdžiai, bet ir žalinga visuomenei. Tokie antisovietinės veiklos vertinimai paaiškina, kodėl LSSR KGB ir kitos institucijos skyrė labai daug dėmesio įvairių ryšių su Vakarais kontrolei ir siekė neutralizuoti jų „negatyvią“ įtaką. Taigi LSSR KGB veiklos sritis ir metodus lėmė komunistinė ideologija.

Kova su kitaminčiais LSSR KGB ideologinio darbo fone

Po 1954 m. LSSR KGB dėl vidinių ir tarptautinių aplinkybių keitė kovos su kitaminčiais taktiką, nors juos ir toliau persekiojo. Dabar sovietinis režimas buvo linkęs slėpti nuo Vakarų, kad persekioja disidentus ir sudaryti išpūdį, kad SSRS laikosi įstatymų. Po politinių teismų kylantis ažiotažas ir visuomenės nepasitenkinimas vertė permąstyti ir represinės politikos metodus. Tad dabar daugiau dėmesio buvo skiriama nusikaltimų prevencijai, kitoms mažiau matomoms poveikio priemonėms, o ne persekiojimams ar įkalinimui⁸⁰. Įvairiau ir diferencijuotai buvo raginama vertinti pačią antisovietinę veiklą, o tai lėmė tolesnius LSSR KGB veiksmus ir jų padarinius. Nagrinėjant antisovietinės agitacijos

⁷⁶ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1989 m. sausio 31 d. raštas SSRS KGB PGU „RT“ valdybos 3-iojo skyriaus viršininkui V. Marejevui apie naujus JAV administracijos mėginimus panaudoti išeiviją ideologinėje diversijoje prieš SSRS. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 233, l. 118.

⁷⁷ SSRS KGB 5-os valdybos viršininko F. D. Bobkovo pranešimas „Ideologinė imperializmo diversija prieš SSRS ir KGB veikla prieš ją“ (1964 m. sausio 11 d.). Ibid., f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 29.

⁷⁸ LSSR KGB pirmininko gen. maj. E. Eismunto 1989 m. rugpjūčio 18 d. raštas SSRS KGB 5-os valdybos viršininkui gen. maj. E. Ivanovui dėl išeivijos vaidmens inspiruojant antvisuomeninę nacionalistinių elementų veiklą. Ibid., f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 226–227.

⁷⁹ 1969 m. vasario 14 d. KGB operatyvinių padalinių pasitarime skaitytas pranešimas apie KGB uždavinius kovojant su ideologine diversija, įgyvendinant SSRS KGB kolegijos 1968 m. gruodžio 27 d. Ibid., f. K-1, ap. 3, b. 671, l. 119.

⁸⁰ Knight A. W. Op. cit., p. 197.

ir propagandos priežastis, turėjo būti analizuojama, ar tai yra sąmoninga antisovietinė veikla, ar politinio nebrandumo rezultatas. Nuo to turėjo priklausyti, ar asmeniui bus keliama byla, ar taikoma profilaktika⁸¹. Tai taip pat rodo, kad represinė LSSR KGB veikla pasikeitė. Ypatingą dėmesį KGB skyrė sritims, kurios, jo manymu, yra labiausiai pažeidžiamos Vakarų įtakos, ir visuomenės grupėms, potencialiai priešiškomis valdžiai. Poreikis nustatyti sritis, kuriose reiškiasi neigiami procesai arba esama grėsmės, kad jie pasireikš ateityje, ir nukreipti tuos procesus politiškai naudinga linkme⁸² rodo išankstinį KGB nusistatymą ir dėmesį prevencijai.

Ideologinis darbas – ryškiausia pakitusios LSSR KGB veiklos išraiška. Postaliniui laikotarpiu KGB labiau rūpėjo ne represijos, bet profilaktika, antisovietinių nusikaltimų prevencija ir tuo kaltinamų asmenų kompromitavimas. J. Andropovas, kalbėdamas apie kitaminčius ir KGB darbą su jais, sakė, kad „mes mėginame padėti tiems, kurie yra pasimėtę, ir stengsimės padėti jiems pakeisti požiūrį“⁸³. Tai lėmė, kad disidentai buvo uždarami į psichiatrijos ligonines, su jais dirbamas profilaktinis darbas.

Imdamiesi visuomenės politinio švietimo kaip prevencijos, LSSR KGB darbuotojai skaitė paskaitas žmonėse, kolūkiuose, mokymo įstaigose⁸⁴. Paskaitų te-

mos buvo tendencingos, nukreiptos prieš kitaminčius (pavyzdžiui, apie neigiamą buržuazinės ideologijos poveikį ar blogą kunigų įtaką jaunimui)⁸⁵. Taip pat visuomenei buvo mėginama įteigti, kad Vakarai kelia SSRS grėsmę, siekdami įsiskverbti į Sovietų Sąjungą ir klaidinti jos žmones⁸⁶. LSSR KGB labai teigiamai atsiliepė apie savo paskaitų poveikį žmonėms, nes po jų sulaukdavo daugiau pranešimų apie antisovietinę veiklą (pavyzdžiui, apie nelegalų ginklo laikymą ar nelegaliai gyvenantį buvusį partizaną)⁸⁷.

LSSR KGB išplėtojo ir veiklą spaudoje. Jo darbuotojų parengtais, žinoma, nesiafišuojant, straipsniais buvo siekiama sutelkti visuomenę, jos viešąją nuomonę nukreipti kovai su politiškai kenksmingomis tendencijomis ir reiškiniais⁸⁸. 1961 m. buvo pateikti duomenys, apibendrinantys KGB profilaktinį, ideologinį ir politinio švietimo darbą: respublikinėje spaudoje paskelbti 104 straipsniai, iš jų 84 kompromituoja buržuazinius nacionalistus ir kitus antisovietinius elementus, o 17 – dvasininkus; rajoninėje spaudoje – 307 straipsniai, iš kurių 153 kompromituoja buržuazinius nacionalistus ir kitus antisovietinius elementus, o 154 – dvasininkus⁸⁹. Straipsniai

⁸⁵ LSSR KGB įgaliotinio Šilalės rajonui maj. Gudavičiaus 1967 m. balandžio 24 d. Šilalės rajono įgaliotinio darbo su visuomene ataskaita. *Ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3251, l. 8–10.

⁸⁶ *Knight A. W.* Op. cit., p. 205.

⁸⁷ KGB įgaliotinio Mažeikių rajonui 1967 m. balandžio 26 d. ataskaita LSSR KGB 2-os valdybos 2-ojo skyriaus viršininkui M. Ščensnovičiui apie įgaliotinio įstaigos 1967 m. visuomenei skaitytas paskaitas. *Ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1958, l. 30.

⁸⁸ LSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko plk. M. Ščensnovičiaus 1969 m. birželio 25 d. raštas miestų ir rajonų skyrių viršininkams dėl KGB propagandinės veiklos. *Ibid.*, f. K-11, b. 422, l. 41–42.

⁸⁹ LSSR KGB 2-os valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo Ginko 1961 m. gruodžio 25 d. pažyma apie profilaktinį, auklėjamąjį ir kitokį ideologinį KGB darbą, 1961 m. *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 312, l. 27.

⁸¹ LSSR KGB tardymo skyriaus viršininko plk. E. Kismino 1977 m. birželio 29 d. raštas dėl baudžiamųjų bylų, iškeltų dėl antisovietinės agitacijos ir propagandos. *Ibid.*, f. K-1, ap. 8, b. 224, l. 35.

⁸² Inspekcijos prie LSSR KGB 1979 m. rugpjūčio 31 d. pažyma apie KGB padalinių pranešimus gyvenandant SSRS KGB 1978 m. kovo mėn. nurodymus ir respublikos 1977 m. birželio mėn. sprendimus. *Ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 754, l. 131.

⁸³ *Barron J.* Op. cit., p. 21.

⁸⁴ Operatyvinio darbuotojo, vykstančio į rajoninius padalinius vertinti jų ideologinio darbo, pavyzdinė atmintinė (1961 m.). *Ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 300, l. 187–189.

turėjo ne tik nuteikti visuomenę prieš kitaminčius, bet ir parengti dirvą galimybei susidoroti su jais, atgrasyti nuo noro išitraukti į panašią veiklą.

Svarbi vieta šiame LSSR KGB veiklos bare tenka įtakos agentams ir masinio informavimo priemonėms. „Įtakos agentai turi užkirsti kelią ekstremistiniams elementams imtis priešiško veiksmų, pakeipti politinius procesus mums tinkama linkme ir atitraukti nuo dalyvavimo antivisuomeniniuose judėjimuose“⁹⁰ – taip apibūdinama įtakos agentų vieta LSSR KGB propagandinėje ir profilaktinėje veikloje. Antai profilaktiniam darbui su studentu Šilgaliu buvo pasitelktas agentas Ažuolas. Jis įtikino Šilgalį, kad jo veiksmai neteisėti ir netikslingi, ir šis savo požiūrį pakeitė⁹¹.

Įtakos agentai buvo ypač plačiai pasitelkiami formuojant Vakarų viešąją nuomonę. Su jų pagalba buvo mėginama keisti izoliacinę išeivijos politiką, siekti, kad užsienio lietuviai glaudžiau bendradarbiautų su sovietine Lietuva ir papildytų sovietinio režimo šalininkų gretas. Propaguojant sovietinės Lietuvos laimėjimus, buvo norima formuoti teigiamą išeivijos požiūrį į SSRS, jos vykdomą politiką, ideologiją ir santvarką. O viešindamas tendencingai iškraipytus istorijos faktus, LSSR KGB siekė sukiršinti išeivių organizacijas tarpusavyje. Todėl LSSR KGB buvo aktualu skleisti propagandą tarp atvykstančių į Lietuvą studentų, meno žmonių ir palenkti juos į savo pusę,

o jei tik galima – užverbuoti ar panaudoti propagandinėse akcijose. Įtakos agentų veikla buvo ypač svarbi pertvarkos laikotarpiu norint paveikti tarptautinę viešąją nuomonę Baltijos šalių okupacijos klausimu. Antai 1989 m. Europos Parlamentui rengiantis priimti rezoliuciją Pabaltijo okupacijos klausimu, LSSR KGB agentams ir operatyviniams darbuotojams buvo duota užduotis „rinkti ir panaudoti medžiagą siekiant sukelti Europarlamento ir Pabaltijo išeivijos organizacijų nesutarimus Lietuvos okupacijos klausimu“⁹². O kandidatas verbuoti R. V. gavo užduotį, lankydamasis Danijoje, skleisti ten Sovietų Sąjungai palankią informaciją apie Baltijos šalis ir taip formuoti „atitinkamą Danijos visuomenės opoziciją Baltijos šalių klausimu“⁹³. KGB planuose taip pat atsiskleidžia siekis per agentą Gediminą įtikinti Vatikaną, kad ekstremistiškai nusiteikę Lietuvos kunigai nori pasinaudoti planuojamu popiežiaus Jono Pauliaus II vizitu į Lietuvą, siekdami sustiprinti nacionalistines nuotaikas. Agentas turėjo įteigti, kad tai gali pakenti SSRS ir Vatikano santykiams⁹⁴.

Lietuvoje įtakos agentai taip pat vaidino svarbų vaidmenį. Antai Lietuvos delegatams 1989 m. birželio 8 d. SSRS liaudies deputatų suvažiavime atsisakius balsuoti dėl Konstitucinės priežiūros komiteto sukūrimo, KGB darbuotojai per

⁹⁰ LSSR KGB pirmininko E. Eismunto 1987 m. spalio 8 d. raštas LSSR KGB Druskininkų rajono skyriaus viršininkui apie kai kuriuos operatyvinės padėties ypatumus ir KGB uždavinius šiuolaikinėmis sąlygomis pagal penktąją liniją. *Ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 564, l. 41.

⁹¹ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus viršininko pavaduotojo G. Bagdono 1968 m. birželio 25 d. raštas apie agentų rengimą ir panaudojimą kovai su ideologine diversija ir priešiškais antivisuomeninių elementų veiksmais. *Ibid.*, f.K-18, ap.1, b. 144, l. 11.

⁹² LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1989 m. kovo 1 d. šifrotelegrama Nr. 3441 SSRS KGB PGU valdybos „A“ tarnybai apie aktyviųjų ir kontropagandinių priemonių taikymą. *Ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 56.

⁹³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1989 m. gruodžio 1 d. LSSR KGB 1-ojo skyriaus veiklos pagal EM liniją ataskaita, 1989 m. *Ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 646, l. 36, 39.

⁹⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1987 m. vasario 18 d. raštas apie planuojamas aktyvias priemones. *Ibid.*, b. 233, l. 22.

agentus ir pasitelkę spaudą norėjo visuomenę įtikinti, kad tokie deputatų veiksmai kenkia pertvarkai ir nuteikia kitų respublikų deputatus prieš Lietuvą⁹⁵.

LSSR KGB įvairiomis priemonėmis mėgino diskredituoti tiek nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, tiek ginkluotas pokaario kovas ir taip griauti pasitikėjimą pačia nepriklausomybės idėja. Spauldoje buvo iškraipomas ir mėginamas nuneigti partizaninio judėjimo tikslas – kova dėl nepriklausomybės. Buvo planuojama surinkti medžiagą apie partizanų nusikaltimus⁹⁶. LSSR KGB inicijavo straipsnius, kurie turėjo atgrasyti nuo siekio atkurti nepriklausomą Lietuvą ir patvirtinti Lietuvos įstojimo į SSRS teisėtumą. Antai KGB darbuotojai spaudė operatyvinį objektą Tarasą leidinyje „Argumentai ir faktai“ išspausdinti straipsnį apie tai, kokią didžiulę ekonominę žalą Lietuva patirtų išstodama iš SSRS. Vokietijoje leidžiamam laikraščiui „Nemuno kraštas“ nusiųstas straipsnis, neva įrodantis Baltijos šalių įstojimo į SSRS teisėtumą⁹⁷.

LSSR KGB ideologinė veikla ir kontrolė neaplenkė ir kultūros kaip svarbios visuomenės poveikio ir pasaulėžiūros formavimo priemonės. Kūrybinė inteligentija buvo laikoma potencialiu ideologinės diversijos objektu, tad jos KGB neišleido iš akių. Ne tik Glavlitas, bet ir LSSR KGB

⁹⁵ LSSR KGB pirmininko 1989 m. birželio 8 d. raštas miestų ir rajonų skyrių viršininkams dėl viešosios nuomonės apie Lietuvos delegatus SSRS liaudies deputatų suvažiavime. *Ibid.*, f. K-1, ap. 47, b. 1672, l. 18.

⁹⁶ LSSR KGB pirmininko E. Eismunto 1989 m. kovo 28 d. raštas LSSR KGB padaliniais dėl KGB priemonių kovojant su siekiu reabilituoti partizaninį karą. *Ibid.*, f. K-1, ap. 47, b. 31, l. 5.

⁹⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1989 m. gruodžio 4 d. atsakymas SSRS KGB „Z“ tarnybos viršininkui V. Šiaudiniui į 1989 m. lapkričio 17 d. raštą „z“ / 4-622. *Ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 333, l. 294.

akylai stebėjo, kad meno kūriniai atitiktų komunistinės ideologijos postulatus. Kartu LSSR KGB rūpinosi ir menininkų auklėjimu: jeigu jie nesutikdavo grįžti į „tikrąjį“ kelią, tokia pozicija būdavo vertinama kaip antisovietinė⁹⁸. LSSR KGB partijai siūlė imtis atitinkamų priemonių prieš tokius menininkus.

LSSR KGB rengė partijai savo veiklos ataskaitas, kuriose atsispindėjo ne tik menininkų nuotaikos, bet ir nukrypimai nuo socialistinio realizmo. Buvo raportuojama, kad akademinėje bendruomenėje ryškėja ideologiškai žalingos tendencijos. Antai 1956 m. LSSR KGB informavo LKP apie Valstybiniame dailės institute veikiančių estetikos būrelį, kuriame aptariamose Vakarų ir Lietuvos meninio gyvenimo aktualijos. Būrelyje aktyviausiai reiškesi Gytis Vaitkūnas, Tomas Venclova, Bronius Grušas. Gavę KGB rekomendaciją, partiniai darbuotojai surengė pokalbius su G. Vaitkūnu ir B. Grušu⁹⁹. KGB pažymoje apie menininkų nuotaikas nurodoma, kad kai kurie dailininkai, pavyzdžiui, Vincas ir Saulė Kisarauskai, kuria formalistinius, ideologiškai kenksmingo turinio kūrinius. LSSR KGB sukritikavo ir Bronės Buivydaitytės knygą „Auksinis batelis“, kurioje neva neteisingai vaizduojamas vaikų ir darbininkų gyvenimas buržuazinėje Lietuvoje¹⁰⁰. Buvo atkreiptas dėmesys ir į Sirijos Giros antisovietinius pasisakymus nepriklausomoje Lietuvoje, ir į jo atsargią poziciją naujosios valdžios atžvilgiu. LSSR KGB užkliuvo šio rašytojo romanas „Voratinkliai draikės be vėjo“, 1960 m. išspausdintas „Pergalės“ žurnale, ir Rašytojų sąjungai buvo rekomenduota pasikalbėti

⁹⁸ *Streikus A.* Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989, p. 51.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Pukinskaitė J.* Op. cit., p. 134.

su to kūrinio autoriumi¹⁰¹. Už mėginimus romane „Negandų metalai“ reabilituoti partizaninį judėjimą LSSR KGB sukūrpė bylą Jonui Laucei, ir jis buvo nuteistas dvejiems metams. LSSR KGB susidomėjo ir Kauno dramos teatro režisierių Jono Jurašo ir Jono Vaitkaus veikla. J. Jurašas buvo priverstas išvykti iš Lietuvos, o J. Vaitkui pradėta operatyvinė byla. LKP vadovams LSSR KGB piršo nuomonę, kad kai kurių menininkų klaidos sietinos su neigiama reakcingu nepriklausomos Lietuvos veikėjų įtaka. Taip buvo norima niveliuoti nepriklausomos Lietuvos veikėjų poveikį inteligentijai¹⁰². Kaip pavyzdį galima paminėti LSSR KGB veiksmus prieš buvusį nepriklausomos Lietuvos veikėją kalinį J. Keliuotį. Jį buvo siekiama sukompromituoti ir taip atskirti nuo bendraminčių ir visuomenės¹⁰³.

Išvados

Komunistinė ideologija ne tik įteisino sovietinį totalitarinį režimą, bet ir nubrėžė sovietinės slaptosios tarnybos veiklos kryptis, padėjo jos pagrindus, legitimavo represinę politiką. LSSR KGB veiklos sritis apibrėžė ir SSKP CK, SSRS KGB, ir LKP suformuoti uždaviniai ir tikslai. Sovietinis saugumas nebūtų buvęs toks galingas, jeigu ne partijos parama, sudarytos politinės ir teisinės veiklos prielaidos. Partijai KGB taip pat buvo reikalingas, kad kontroliuotų visuomenę, apsaugotų

partijos valdžią, įgyvendintų jos politikos uždavinius. Partija sovietiniam saugumui darė ne tik institucinę įtaką, bet ir buvo siekiama daryti kuo didesnę poveikį jo operatyvinei veiklai – jam vykdant priskirtas ideologinio ir politinio švietimo funkcijas. Tad partijos tikslai ne tik keitė KGB veiklos prioritetus, bet ir nulėmė naujas jo veiklos sritis, tikslus ir metodus. Vadinas, KGB tapo svarbiu komunistinės indoktrinacijos įrankiu.

Po 1954 m. vykę vidaus ir tarptautiniai pokyčiai atsiliepė ir LSSR KGB veiklai. Jis ėmė daugiau dėmesio skirti ne represijoms ar įkalinimams, o nusikaltimų prevencijai ir komunistinei indoktrinacijai. Tai atsiliepė LSSR KGB veiklos sritims ir metodams. Naujieji uždaviniai buvo įgyvendinami pasitelkus profilaktines priemones, psichologinį spaudimą, politinį ir ideologinį švietimą. Siekdamas užmaskuoti kitaminčių persekiojimą ir atgrasyti visuomenę nuo noro juos paremti ar dalyvauti antitarybinėje veikloje, KGB taip pat pasitelkė profilaktiką, ideologinį švietimą, antisovietinio judėjimo kompromitavimą, politinių bylų kriminalizavimą, taikė gydymą psichiatrijos ligoninėse.

LSSR KGB operatyvinei veiklai įtakos turėjo ir komunistinės ideologijos postulatai. Į antisovietinį pasipriešinimą buvo žvelgiama per komunistinės ideologijos prizmę. Todėl jis buvo suvokiamas kaip priešiška sovietinei valdžiai ir visuomenei Vakarų inspiruota veikla. Tai lėmė padidėjusį LSSR KGB dėmesį tam tikroms visuomenės grupėms ir ryšių su Vakarais kontrolei. Toks ideologinis nusistatymas, tendencingas ideologinis vertinimas iškreipė tikruosius kitaminčių veiklos tikslus bei motyvus ir nulėmė, kad jos nuslopinti taip ir nepavyko.

¹⁰¹ LSSR KGB pirmininko plk. A. Randakevičiaus 1962 m. lapkričio 3 d. atsakymas LKP CK sekretoriui A. Barkauskui į 1962 m. liepos 12 d. raštą Nr. 305 dėl rašytojo Sirijos Giros. Ibid., f. K-1, ap. 3, b. 627, l. 106–107.

¹⁰² *Streikas A. Op. cit.*, p. 51.

¹⁰³ LSSR KGB pirmininko gen. maj. J. Petkevičiaus 1973 m. rugpjūčio 5 d. patvirtinta buvusių nepriklausomos Lietuvos autoritetų panaudojimo kovai su nacionalistais šalies viduje ir išsivijos organizacijomis patirties apžvalga. Ibid., f. K-1, ap. 3, b. 709, l. 44.

POLITICAL AND IDEOLOGICAL BACKGROUND OF LSSR KGB ACTIVITY AGAINST ANTISOVIET POWERS IN 1954–1990

Kristina Burinskaitė

S u m m a r y

Communist ideology not only legitimate soviet totalitarian regime but also influenced and defined basement and direction of KGB activity and legitimized his repressions policy. Inner and international policy targets of communist party were also important to the KGB activity that influences it operational activity and its methods. Communist party was also important player in forming repression policy that implemented KGB. Also communist party obliged KGB her to do ideological and political educations functions.

After 1954 inner and international situations of Soviet Union changed and it changed positions of KGB and its' priorities, activities, methods, also the

main targets almost hadn't changed. Now KGB paid more attention to prevention of antisoviet activity not to physical repressions. To implement this task KGB used prophylaxis, psychological pressure and formation of public opinion through the media, ideological and political educations of society.

Communist ideology did great influence to the KGB operational activity, to its understanding and evaluations of antisoviet activity. It was evaluated as class struggle that was initiated by the West, especially by USA. That it why KGB paid more attention to specific groups of society such as youth, intelligentsia, former political prisoners and deportees and tried control all connection with West.

*Įteikta 2010 09 13
Parengta skelbti 2010 10 12*